

Zmiany sytuacji kobiet na wiejskim rynku pracy w Polsce w latach 1996–2003

Wstęp

Transformacja społeczno-gospodarcza w latach 90. ubiegłego wieku zapoczątkowała liczne zmiany w polskim rolnictwie. Tradycyjne pojmowanie rolnictwa jako jedynego miejsca pracy ludności na wsi przechodzi do przeszłości. Z uwagi na zmieniające się warunki ekonomiczne mieszkańcy wsi poszukują dodatkowych form zarobkowania. W ostatnim dziesięcioleciu wzrasta także odsetek kobiet prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, związaną zwykle z wykorzystaniem zasobów gospodarstwa rolnego (handel, usługi, rzemiosło). Sytuacja kobiet mieszkających na wsi, podejmujących działalność gospodarczą, jest bardziej skomplikowana niż kobiet w mieście. Kobiety na obszarach wiejskich są na ogół słabiej wykształcone, mają poczucie mniejszej wartości i mniej odwagi w podejmowaniu i prowadzeniu działalności na własny rachunek. Znaczną rolę odgrywa tu również opinia ze strony innych członków wiejskiej społeczności.

Przedmiotem opracowania jest ocena sytuacji kobiet na wiejskim rynku pracy. Aby odpowiedzieć na pytanie, jak w rzeczywistości kobiety radzą sobie na wiejskim rynku pracy, posłużymy się zarówno wynikami badań własnych, prowadzonych w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW w latach 1997–2003, oraz innymi badaniami empirycznymi, danymi statystyki masowej, jak i rozważaniami teoretycznymi. Do pełniejszego przedstawienia sytuacji ekonomicznej w rolnictwie oraz oceny warunków życia społeczeństwa wiejskiego, a zwłaszcza kobiet, posłużą nam dane Spisu Rolnego z 1996 r., a także wyniki Powszechnego Spisu Rolnego oraz Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań, przeprowadzonych w 2002 r. Ponadto, posłużymy się również wynikami badań Fundacji Naukowej Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych¹.

¹Gawrońska-Nowak B., Jura J., Zarzycka A., 2003: Bariery napotkane przez kobiety wiejskie i z małych miejscowości w korzystaniu z przysługujących im praw. Raport – wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Fundacja Naukowa, na zlecenie Sekretariatu Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn.

Aktywność zawodowa kobiet wiejskich

W przeszłości kobiety odgrywały większą rolę ze względu na odchodzenie mężczyzn do zawodów pozarolniczych (tzw. ludność dwuzawodowa lub zarobkująca poza rolnictwem w rodzinach wielopokoleniowych), związanych głównie z przemysłem ciężkim, transportem, budownictwem. Zmuszało to kobiety do przejmowania wielu zadań wykonywanych tradycyjnie przez mężczyzn. Z czasem nasilił się odpływ młodych kobiet ze wsi, znajdujących zatrudnienie w przemyśle i różnego typu usługach. Pociągnęło to za sobą zmiany w strukturze demograficznej ludności rolniczej i pogłębiło procesy starzenia się siły roboczej. Wystąpiła nierównowaga między kobietami i mężczyznami w wieku produkcyjnym – na wsi zaczęli przeważać mężczyźni nie mogący znaleźć partnerki życiowej.

Wyniki Spisu Rolnego z 1996 r. wskazują, że populacja ludności związanej z rolnictwem wynosiła około 11,6 mln (prawie 30% ogółu ludności Polski). W latach 1991–1997 w grupach wiekowych do 44 lat na 100 mężczyzn przypadało mniej niż 90 kobiet, natomiast w grupach powyżej 45 roku liczba kobiet znacznie przewyższała liczbę mężczyzn.

Jak wynika z ostatnich danych Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań oraz Powszechnego Spisu Rolnego, w 2002 r. na wsi zamieszkiwało około 7,3 mln kobiet. Odsetek mieszkanek wsi w populacji kobiet w Polsce wynosi 37,2%. Na wsi występuje równowaga według płci (z lekką przewagą kobiet: na 100 mężczyzn przypada 101 kobiet), podczas gdy w miastach na 100 mężczyzn przypada 110 kobiet.

Pracujący wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym (1967 tys.) stanowili w 2002 r. blisko 90% ogólnej liczby pracujących w rolnictwie. Zdecydowaną większość (96,6%) stanowiły tu osoby, dla których praca w swoim gospodarstwie rolnym była wyłącznym zajęciem. Odsetek pracujących tylko w gospodarstwie rolnym był nieco większy wśród kobiet (98,3%) niż wśród mężczyzn (95,1%). Wśród osób pracujących wyższy był udział mężczyzn, stanowili oni 54,8% pracujących.

Wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych systematycznie zmniejszał się udział kobiet wśród pracujących w gospodarstwie; o ile w małych gospodarstwach (o powierzchni użytków rolnych 1–2 ha) kobiety stanowiły połowę pracujących (50,2%), to w największych – niewiele ponad jedną trzecią (36,5%). Praca w gospodarstwie rolnym zajmowała średnio 7,5 godziny dziennie. Mężczyźni pracowali średnio o godzinę dłużej (8 godzin dziennie) od kobiet (niecałe 7 godzin)².

²Dane Powszechnego Spisu Rolnego 2002. [w:] Kaczkowska R., Cypel E., Krawiecka L., Kurska L., Nowicka G., Maj A., Szeffler S., Burak G., Rychlik E., Raport z wyników Powszechnego

Jak wynika z badań GUS, wskaźnik aktywności zawodowej ludności wiejskiej w IV kwartale 1997 r. osiągnął wyższy poziom niż jego odpowiednik dla mieszkańców miast (tab. 1). Spowodowane to było większą aktywnością zarówno mężczyzn, jak i kobiet mieszkających na terenach wiejskich. To samo odnosi się do wskaźnika zatrudnienia.

Tabela 1

Sytuacja kobiet na wiejskim rynku pracy (stan w IV kwartale 1997 i III kwartale 2003)

Wyszczególnienie		Wskaźnik aktywności zawodowej (w %)		Wskaźnik zatrudnienia (w %)		Stopa bezrobocia (w %)	
		1997	2003	1997	2003	1997	2003
Ludność Polski	Ogółem	57,4	55,6	51,5	44,6	10,2	19,8
	Mężczyźni	65,5	63,0	59,8	51,3	8,7	18,6
	Kobiety	50,0	48,9	44,0	38,5	12,0	21,3
Ludność wiejska	Razem	59,5	57,3	53,9	47,4	9,3	17,2
	Mężczyźni	68,3	65,1	63,0	55,0	.	15,5
	Kobiety	50,9	49,6	45,2	40,0	.	19,2
Ludność wiejska związana z gospodarstwem rolnym	Razem	.	65,9	.	59,1	.	10,4
	Mężczyźni	.	72,1	.	65,6	.	9,1
	Kobiety	.	59,4	.	52,3	.	12,0
Ludność wiejska bezrolna	Razem	.	46,5	.	33,0	.	29,1
	Mężczyźni	.	55,8	.	40,9	.	26,6
	Kobiety	.	38,3	.	25,9	.	32,3

Źródło: Opracowanie własne. Rocznik Statystyczny GUS 1998; „Aktywność Ekonomiczna Ludności Polski – Informacje i Opracowania Statystyczne III kwartał 2002”, GUS Warszawa.

Komentując kształtowanie się takich wskaźników, jak zatrudnienie i stopa bezrobocia, zauważa się wysoki udział ludności aktywnej zawodowo w grupie rolników, tam też najniższa jest stopa bezrobocia. Z kolei najwyższe bezrobocie notuje się na wsi w grupie ludności nie posiadającej gospodarstw i są to zwykle pracownicy dawnych państwowych gospodarstw rolnych. Problem jest szczególnie nasilony w regionach Polski zachodniej i północnej, gdzie przed zmianą ustroju skoncentrowana była własność państwowa w rolnictwie.

W III kwartale 2002 r. aktywność zawodowa kobiet na wsi była wyższa niż w miastach. Współczynnik aktywności zawodowej kobiet na obszarach wiej-

skich wynosił przeciętnie ok. 50% i był niższy w porównaniu z 1997 r. o ok. 1,3%. Również wskaźnik zatrudnienia uległ zmniejszeniu w badanym okresie o ok. 5 punktów procentowych i osiągnął w 2002 r. poziom 40%. Stopa bezrobocia ludności wiejskiej w latach 1997–2003 wzrosła prawie dwukrotnie, osiągając wielkość 17,2%, przy czym była ona wyższa w przypadku kobiet (19,2%) niż mężczyzn (15,5%). Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż wśród kobiet związanych z gospodarstwem rolnym co ósma nie miała pracy, natomiast wśród kobiet bezrolnych bezrobotna była już co trzecia.

Wykonując zawód rolniczy, kobieta przeważnie jest partnerem mężczyzny w pracy w gospodarstwie rolnym lub w prowadzeniu pozarolniczej działalności gospodarczej (rodzinnej firmy). Mimo to respektowany jest nadal tradycyjny podział pracy i obowiązków wykonywanych przez członków rodziny (w rolnictwie wciąż utrzymuje się podział na prace męskie i kobiece). Praca w gospodarstwie domowym pozostaje domeną kobiet. W gospodarstwie rolnym kobiety nie wykonują takich prac polowych, jak orka, opryski itp. Częściej niż mężczyźni kontaktują się z urzędami. W pewnych, na ogół niekorzystnych, sytuacjach rodzinnych (wdowieństwo, choroba męża, samotność) kobieta bywa kierownikiem gospodarstwa rolnego.

Wprowadzenie nowego systemu ekonomicznego zahamowało odpływ siły roboczej z rolnictwa do innych działów gospodarki. Niejednokrotnie powracają na wieś ci, którzy utracili pracę w mieście. W związku ze zmianami na rynku pracy, dużą skalą bezrobocia, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, a często są to osoby młode, pozostają na utrzymaniu rodziców, gdyż jako nieposiadający doświadczenia zawodowego nie mogą znaleźć pierwszej pracy.

Część kobiet na wsi podejmuje działalność gospodarczą na własny rachunek. Są różne rodzaje przedsiębiorczości: działalność rzemieślnicza, agroturystyka, przetwarzanie i sprzedaż produktów rolnych. Taki charakter pracy jest atrakcyjny, pozwala bowiem godzić obowiązki zawodowe z pracą w domu i wychowaniem dzieci. Łączenie pracy w rolnictwie z pracą pozarolniczą umożliwia prowadzenie mniej dochodowych gospodarstw i zapobiega wyludnianiu się rolniczych regionów, a tym samym ekonomicznej i społecznej ich degradacji.

Bezrobocie oraz ograniczenia wydatków na cele socjalne mają wpływ na poziom dochodów rodzin i na sytuację kobiet. Coraz większa liczba kobiet odczuwa pogorszenie się warunków pracy i życia. Ogólne pogorszenie sytuacji w zatrudnieniu, przy jednoczesnym zmniejszeniu liczby świadczeń w dziedzinie usług socjalnych, przyczynia się do feminizacji ubóstwa i ma negatywny wpływ na fizyczną i psychiczną kondycję kobiet. Zjawiska te dotyczą w szczególności kobiety chore, niepełnosprawne, samotne matki, osoby w starszym wieku. Do najsłabszych grup zalicza się także kobiety zamieszkałe na peryferyjnych obszarach wiejskich.

Na wsi większość pracujących kobiet wykonuje prace fizyczne. Kobiety na wsi i z małych miejscowości mają większe kłopoty ze znalezieniem pracy od kobiet w miastach. Bariera często uniemożliwiająca im podjęcie pracy jest brak wykształcenia lub jego niedostateczny poziom.

Do najważniejszych, deklarowanych powodów przerwania pracy najmniej przez kobiety wiejskie należały bankructwo zakładu pracy lub macierzyństwo. Macierzyństwo jako powód przerwania pracy ma również związek z większą dziećnością kobiet na wsi.

Bardziej elastyczne postawy na rynku pracy, dotyczące skłonności do zmiany zawodu i przekwalifikowania się lub zmiany miejsca zamieszkania, prezentują kobiety z miast. Brak elastyczności w postawach kobiet ze wsi może wynikać również z niższego poziomu wykształcenia. W przypadku wsi większy stopień niechęci do zmiany miejsca zamieszkania wiązać się może z faktem, iż nawet niskodochodowe gospodarstwo rolne może zaspokoić najbardziej podstawowe potrzeby, takie jak skromne wyżywienie i utrzymanie.

Przedsiębiorczość kobiet na wsi³

Małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają ważną rolę w rozwoju obszarów wiejskich oraz aktywizacji kobiet. Jak wynika z badań prowadzonych w 1997 r., w całej zbiorowości małych przedsiębiorstw kobiety prowadziły co piątą firmę. Ponad połowa ankietowanych kobiet – przedsiębiorczyń prowadziła działalność handlową (51%), natomiast usługi stanowiły przedmiot działalności dla 39% przedsiębiorstw, w pozostałych 10% były to firmy produkcyjne. Zajmując się handlem, kobiety najczęściej prowadziły sklepy spożywcze i przemysłowe, a w sektorze usług zakłady fryzjerskie i krawieckie. Kobiety rzadziej podejmowały się świadczenia usług nowoczesnych typu doradztwo finansowo-podatkowe, prowadzenie rachunkowości, a więc usług wymagają-

³W Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu SGGW, w ramach projektu badawczego KBN pt. Rola kobiet w aktywizacji i wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich, prowadzone są badania populacji kobiet, właścielek małych przedsiębiorstw na obszarach wiejskich. Badania podzielono na dwa etapy: pierwszy w 1997 r., drugi zaś w 2003 r. Celem badań w 2003 r. było przedstawienie przyczyn i uwarunkowań zmian, jakie zaszły w przedsiębiorstwach prowadzonych przez kobiety, na przestrzeni pięciu lat ich funkcjonowania. Dane empiryczne zostały zgromadzone metodą kwestionariuszy ankiet i wywiadu bezpośredniego. W 1997 r. badaniami objęto 720 kobiet, natomiast w 2003 r. ankiety zostały wysłane do ponad 600 kobiet-przedsiębiorczyń. Były to te same osoby, które prowadziły przedsiębiorstwa w 1997 r. Badane przedsiębiorstwa zlokalizowane były w 60 gminach z terenu całej Polski, w regionach kontrastujących pod względem warunków społeczno-ekonomicznych, o różnym charakterze rozwoju. Gminy zostały podzielone na dwa typy: gminy miejsko-wiejskie i podmiejskie oraz gminy wiejskie.

cych wysokich kwalifikacji. Rozpoczynając działalność gospodarczą, przedsiębiorczynie najczęściej korzystały z oszczędności własnych, niejednokrotnie wspomaganych pożyczką od rodziny. Jedynie 34% ankietowanych kobiet korzystało z kredytu. Dochody otrzymywane z małego biznesu były relatywnie niskie, niejednokrotnie wspierane dochodem rolniczym, co druga bowiem ankietowana firma związana była z gospodarstwem rolnym. Dochody wyższe niż przeciętnie, uzyskiwano na ogół w gminach podmiejskich, będących często zapleczem dużych aglomeracji⁴.

Odpowiedzi na pytanie dotyczące zamierzeń na przyszłość były optymistyczne. Większość, bo prawie 85% badanych kobiet, zamierzała dalej prowadzić daną działalność gospodarczą, a tylko 4% kobiet deklarowało zamiar rezygnacji z prowadzenia firmy. Tak więc kobiety prowadzące w 1997 r. drobne przedsiębiorstwa na obszarach wiejskich widziały korzystne perspektywy dla rozwoju swoich firm, a planując inwestycje zakładały większe zaangażowanie własnych oszczędności przy mniejszym wykorzystaniu drogiego kredytu.

Wielkość przeciętnej rodziny ankietowanych w 1997 r., była bardziej zbliżona do wielkości przeciętnej rodziny rolniczej niż rodzin przedsiębiorców, być może z tego względu, iż połowa przedsiębiorczyń, z racji miejsca zamieszkania, prowadziła, obok firmy, gospodarstwo rolne. Właścicielki małych firm były statystycznie młodsze w porównaniu z kobietami-rolniczkami oraz z kobietami prowadzącymi samodzielnie gospodarstwa rolne. Przeciętny wiek przedsiębiorczyń wynosił 40 lat.

W drugim etapie badań (2003 r.) ankiety wysłano do 600 przedsiębiorczyń (w pozostałych 120 przypadkach brakowało dokładnych adresów). W rezultacie otrzymano zwrot 205 wysłanych ankiet, z czego wynika, iż w badaniach z 2003 r. wzięła udział tylko mniej niż jedna trzecia z grupy kobiet ankietowanych w 1997 r. Wśród odpowiedzi było 56 zwrotów z urzędów pocztowych, jako powody zwrotów podawano najczęściej zmianę adresu, w kilku zaś przypadkach adresatki już nie żyły. Wypełnione ankiety nadesłały 143 kobiety.

W 2003 r. 40% badanych firm zlokalizowanych było w gminach podmiejskich i miejsko-wiejskich, a 60% firm w gminach wiejskich.

Spośród 143 kobiet, które odpowiedziały na pytania zawarte w ankiecie, tylko 110 (77%) prowadziło działalność gospodarczą, z tego w gminach podmiejskich i miejsko-wiejskich było 59 firm (41% firm aktywnych), a w gminach wiejskich – 84 firmy (59% firm aktywnych). Stanowiły one około 18% ankietowanych w latach 1997–2003 kobiet (720). Losów prawie 80% po-

⁴Por. Sawicka J., 1998 (red.): Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości. Tom I i II: Społeczno-kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

przednio badanych przedsiębiorstw nie udało się ustalić. Można przypuszczać, że w większości przedsiębiorstw z różnych powodów zaprzestano działalności przed 2003 r. Taka interpretacja jest zgodna ze statystykami innych krajów o gospodarce rynkowej, gdzie na sto nowo założonych przedsiębiorstw jedynie około dwadzieścia (jedna piąta) będzie funkcjonować po upływie 5 lat. Pozostałe zbankrutują, zaprzestaną działalności lub przekształcą się w inne firmy. Tak więc przeprowadzone badania potwierdzałyby tę ogólnoświatową prawidłowość.

W badanej populacji kobiet, które po pięciu latach nadal prowadzą działalność gospodarczą, większość prowadzi przedsiębiorstwa z branży handlowej – około 60%. Jest to najbardziej trwała i żywotna dziedzina działalności kobiet, gdyż w populacji badanej pięć lat temu działalność handlową prowadziło także ponad 50% badanych. Połowa kobiet zajmujących się handlem prowadzi sklepy spożywczo-przemysłowe, a co szоста sklep przemysłowy. Należy podkreślić, iż prawie 10% więcej przedsiębiorstw na obszarach wiejskich niż w gminach miejsko-wiejskich i podmiejskich koncentruje się na działalności handlowej (tab. 2).

Niecałe 30% przedsiębiorczyń zajmuje się działalnością usługową (w 1997 r. – 39%), w której dominują: gastronomia (8%), fryzjerstwo (6%) oraz agroturystyka (5%). Podobne wskaźniki udziału były w 1997 r. Produkcją (w tym rolniczą) i przetwórstwem rolno-spożywczym zajmuje się co dziesiąta kobieta (o prawie 3 punkty procentowe więcej w gminach wiejskich niż w pozostałych rejonach).

Wśród ankietowanych przedsiębiorczyń prowadzących w 2003 r. nadal działalność gospodarczą 40% zwiększyło zatrudnienie w firmie, a w 37% liczba zatrudnionych pracowników nie uległa zmianie. W pozostałych przedsiębiorstwach zredukowano liczbę pracowników. W przypadku przedsiębiorstw prowadzonych przez kobiety na terenie gmin wiejskich tylko w 29% zwiększono liczbę pracowników, a w około 35% rozmiary zatrudnienia nie zmieniły się.

W grupie wszystkich aktywnych firm w 23% zmniejszono zatrudnienie w badanym okresie, z czego w prawie 16% przypadków zostali zwolnieni wszyscy pracownicy najemni i są to obecnie firmy jednoosobowe. Problem ten w większym stopniu dotyczy firm działających na obszarach wiejskich (22%).

Kobiety, które w latach 1997–2003 zrezygnowały z prowadzenia przedsiębiorstwa, jako przyczynę takiej decyzji wskazywały najczęściej na brak opłacalności działalności (22%), wysokie podatki i brak popytu (po około 20%) oraz wysokie składki ZUS (15%). Wysokie podatki i składki ZUS oraz wysokie koszty produkcji były bardziej odczuwalne w przedsiębiorstwach zlokalizowanych bliżej miast. Na terenie gmin wiejskich największe znaczenie miały

Tabela 2

Profile działalności firm według typów gmin w 2003 r.

Rodzaj działalności	Firmy		Typy gmin			
			miejsko-wiejskie i podmiejskie		wiejskie	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Handel	64	58,2	22	52,4	42	61,8
Usługi	30	27,3	13	31,0	17	25,0
Produkcja i przetwórstwo	12	10,9	4	9,5	8	11,8
Pozostałe	4	3,6	3	7,1	1	1,5
Firmy aktywne ogółem	110	100,0	42	100,0	68	100,0

Źródło: Badania własne w 2003 r.

nieopłacalność działalności oraz brak popytu na dobra i usługi oferowane przez firmy (po ok. 38%). Inne powody rezygnacji z prowadzenia własnej firmy, wymieniane przez ankietowane kobiety, to: zły stan zdrowia, podeszły wiek, przejście na emeryturę lub podjęcie pracy najemnej. Wreszcie dla kilku kobiet powodem rezygnacji była wysoka konkurencja, a także trudności z dostępem do kredytów oraz brak własnych środków finansowych (tab. 3).

Spośród badanych firm, które w 2003 r. kontynuują działalność gospodarczą (110), około 51% określiło swoje dochody jako niższe lub porównywalne ze średnim poziomem wynagrodzenia miesięcznego brutto, które w gospodarce w 1996 r. wynosiło 873 zł. Ponad 46% przedsiębiorczyń podało wówczas, że ich dochody przewyższają średnią płacę krajową. Sytuacja ta uległa pogorszeniu w ciągu kolejnych 5 lat. W 2002 r. aż 73% populacji tych samych ankietowanych kobiet uzyskało dochód porównywalny lub niższy od średniej płacy krajowej, w tym aż 49% niższy od średniego poziomu wynagrodzenia miesięcznego brutto (2002 r. = 2133,21 zł). Jedynie 18% przedsiębiorczyń deklaroowało dochody wyższe niż przeciętna płaca.

W 1996 r. dochody w badanych przedsiębiorstwach w 46% przypadków przewyższały poziom średniej płacy krajowej, w tym w gminach wiejskich jedynie w co trzeciej firmie dochody przekraczały średnią, natomiast w gminach podmiejskich takich firm było 64%. Po 1996 r. nastąpiło pogorszenie się sytuacji dochodowej firm w relacji do średniej płacy krajowej. W 2002 r. zaledwie 18% firm osiągnęło dochody przekraczające poziom płacy krajowej, i to bez względu na to, w jakich gminach firmy były zlokalizowane. Oznacza to, iż w relacji do średniej krajowej nastąpił znaczny spadek dochodów.

Tabela 3

Przyczyny rezygnacji kobiet z prowadzenia działalności gospodarczej w okresie 1997–2003 (wg 33 kobiet-respondentek)

Wyszczególnienie	Firmy ogółem		Typ gminy			
			miejsko-wiejskie i podmiejskie		wiejskie	
	liczba odpowiedzi	%	liczba odpowiedzi	%	liczba odpowiedzi	%
Brak opłacalności	10	30,3	4	23,5	6	37,5
Wysokie podatki	9	27,3	5	29,4	4	25,0
Brak popytu	9	27,3	3	17,6	6	37,5
Wysokie składki ZUS	7	21,2	4	23,5	3	18,8
Wiek – emerytura	4	12,1	2	11,8	2	12,5
Wysokie koszty czynników produkcji	4	12,1	3	17,6	1	6,3
Zły stan zdrowia	3	9,1	2	11,8	1	6,3
Wysoka konkurencja na rynku	3	9,1	2	11,8	1	6,3
Brak własnych środków finansowych	3	9,1	2	11,8	1	6,3
Brak dostępu do kredytów	1	3,0	0	0,0	1	6,3
Inne	3	9,1	0	0,0	3	18,8
Liczba firm ogółem	33	100,0	17	100,0	16	100,0

Źródło: Badania własne w 2003 r.

Jak wynika z badań w KPAiM w 2003 r., w opinii właścioelek małych firm najważniejszą barierą prowadzenia działalności i rozwoju firmy są wysokie obciążenia fiskalne, a więc składki ZUS (80%) i stawki podatkowe (73%). Na drugim miejscu wymieniano rosnące trudności ze zbytem towarów i usług (69%), które wynikały z malejącego popytu; a w przypadku działalności handlowej była to rosnąca konkurencja ze strony supermarketów. Ponad dwie trzecie przedsiębiorczyń stwierdziło, iż bariery z obszaru etyki biznesu, jak np. zazdrość środowiska oraz niesolidność kontrahentów, mogą również poważnie utrudnić prowadzenie działalności. Panie wskazywały na małą dostępność doradztwa i edukacji gospodarczej, niski poziom infrastruktury oraz przestarzały sprzęt i uzbrojenie techniczne firmy. Jednocześnie właścioelek nie stać na dokonywanie większych inwestycji. Na wymienione bariery działalności częściej wskazywały kobiety, które prowadziły działalność gospodarczą w gminach wiejskich (tab. 4).

Tabela 4

Bariery w działalności firm prowadzonych przez kobiety (w % odpowiedzi)

Bariery	Odsetek wskazań		
	ogółem	w gminach	
		miejsko-wiejskich i podmiejskich	wiejskich
Wysokie ubezpieczenia społeczne	79,7	74,6	83,3
Wysokie podatki	72,7	66,1	77,4
Trudności ze zbytem produktów	68,5	67,8	69,0
Zazdrość środowiska, niesolidarność kontrahentów	66,4	62,7	69,0
Mała dostępność informacji, edukacji doradztwa	54,5	52,5	56,0
Niski stopień nowoczesności wyposażenia firm	52,4	49,2	54,8
Infrastruktura	50,3	47,5	52,4

Źródło: Badania własne w 2003 r.

Porównując bariery rozwoju przedsiębiorczości występujące w roku 1997⁵ należy zaznaczyć, że do chwili obecnej warunki prowadzenia działalności gospodarczej nie uległy poprawie, a w niektórych dziedzinach nawet nastąpiło ich pogorszenie, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Trudności w działalności gospodarczej, które wynikały ze zbyt wysokich podatków i składek na ubezpieczenia społeczne (wysokie koszty pracy), a także trudności z uzyskaniem kredytów bankowych były wymieniane przez ankietowane kobiety zarówno w 1997 r., jak i w 2003 r.

W opinii właścielek badanych firm, w pierwszej kolejności powinny zostać podjęte działania mające na celu ujednoczenie przepisów i obniżenie stawek podatkowych oraz stworzenie odpowiednich ulg dla małych firm. Na taką odpowiedź wskazała prawie połowa kobiet z obu typów gmin. Ważne jest również obniżenie stawek ZUS (37% w gminach miejsko-wiejskich i 27% w gminach wiejskich) i zwiększenie dostępności kredytów preferencyjnych dla sektora MSP, które mogłyby być przyznawane przy niższym wymaganym zabezpieczeniu oraz korzystniejszej stopie procentowej (31% w gminach miejsko-wiejskich i 19% w gminach wiejskich).

Wskazywano również na potrzebę walki z biurokracją (16%). Nadmierna biurokracja blokuje rozwój, zwłaszcza drobnych firm. Skomplikowana ewidencja zakupów, sprzedaży, wyposażenia itp. dokonywana jest zazwyczaj przy użyciu długopisu i kartki, gdyż wiele małych firm nie posiada komputera, przez

⁵Por. Sawicka J., 1998. op. cit., s. 210.

co zadania te stają się bardzo pracochłonne. W opinii badanych z gmin wiejskich, także obniżenie kosztów pracy (9,5%) i innych opłat (11%), mogłoby umożliwić zatrudnianie większej liczby pracowników. Dwa razy więcej przedsiębiorczyń z gmin wiejskich niż z miejsko-wiejskich stwierdziło, iż niezbędna jest poprawa czytelności, spójności i przejrzystości przepisów prawnych (20%). Wskazywano także na konieczność walki z bezrobociem i nieuczciwą konkurencją, potrzebę poprawy jakości usług doradczych i edukacyjnych oraz zwiększenie dostępu do informacji gospodarczych.

Aktywizacja kobiet na obszarach wiejskich poprzez ich organizacje i działalność obywatelską

Kobiety na wsi uczestniczą w wielu przedsięwzięciach społecznych. Jedną z lepiej zorganizowanych organizacji kobiecych są Koła Gospodyń Wiejskich. Zaczęły one powstawać prawie równoległe z zawiązywaniem się kółek rolniczych, tj. w latach 60. XIX wieku. Po II wojnie światowej zostały formalnie reaktywowane w 1957 r. i działają nieprzerwanie do dziś. Są one najbardziej masową organizacją kobiecą na polskiej wsi. Zgodnie z regulaminem, członkiniami koła mogą być, na zasadach dobrowolności, wszystkie kobiety, którym odpowiada program działania KGW i których charakter pracy zawodowej lub działalności społecznej związany jest ze środowiskiem wiejskim. Zdecydowana większość członkiń Kół Gospodyń Wiejskich to rolniczki. Dużą grupę stanowią także nauczycielki, pracownice różnych zakładów pracy i instytucji obsługujących wieś i rolnictwo, jak np. lekarki i pielęgniarki⁶.

Najważniejsze osiągnięcia Kół Gospodyń Wiejskich to: doradztwo na rzecz wsi, wspieranie kobiet w dążeniu do równego udziału we władzach, zdobywanie kwalifikacji zawodowych, organizacja letniego wypoczynku dzieci, przeciwdziałanie alkoholizmowi, profilaktyka domowa, poprawa wiejskiej infrastruktury, pomoc ubogim itp.

Koła gospodyń mają również tradycje w organizowaniu i upowszechnianiu amatorskiego ruchu artystycznego, kultywowaniu tradycji i miejscowego folkloru. Przy wielu z nich istnieją regionalne zespoły pieśni i tańca oraz grupy teatralne. Z myślą o turystach organizuje się wiejskie imprezy okolicznościowe, np. dożynki, czy różnego rodzaju jarmarki oraz wystawy ludowego rękodzieła artystycznego.

⁶Grzebisz-Nowicka Z., 1995: Działalność organizacji Kół Gospodyń Wiejskich na rzecz kobiet i ich rodzin. [w:] Sawicka J. (red.), 1995: Kobieta wiejska w Polsce – rodzina, praca, gospodarstwo. FAPA, Warszawa, s. 148.

Rola obywatelska kobiet polega między innymi na ich udziale we władzach lokalnych i regionalnych. Dane statystyczne określające udział kobiet w organach samorządowych wskazują na wciąż niewielką ich rolę w samorządach gmin, powiatów, w sejmikach wojewódzkich (tab. 5). W gminach wiejskich zaangażowanie kobiet jest jeszcze mniejsze.

Tabela 5

Kobiety radne organów jednostek samorządu terytorialnego w latach 1998–2001 (odsetek kobiet w każdej grupie)

Wyszczególnienie	Radni			
	radny gmin	radny miast w miastach na prawach powiatu	radny powia- tów	sejmiki woje- wództw
Stan w dniu wyborów 11.10.1998	15,7	19,9	14,9	10,9
Stan w dniu 31.12.2001	15,9	20,1	15,0	11,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny, GUS 2002.

Jak wynika z badań Gawrońskiej-Nowak⁷, kobiety często postrzegają działalność publiczną jako niedostępną dla siebie: albo z powodu braku wiedzy i wykształcenia w przypadku mieszkanki wsi, albo też z powodu kłopotów z przebicciem się przez „stałe”, skorumpowane układy, co akcentowały mieszkanki miast. Co więcej, znaczna część kobiet ze wsi jako przyczynę tego, iż nie należy w chwili obecnej do żadnej organizacji, podaje rozwiązanie miejscowego Koła Gospodyń Wiejskich. Większość kobiet należących do jakiegokolwiek organizacji społecznej jest w wieku powyżej 45 lat. Młodsze kobiety, zarówno na wsiach, jak i w miastach, wydają się być niezainteresowane jakąkolwiek formą aktywności społecznej.

Działalność zespołowa kobiet i ich organizowanie się nie dotyczy jedynie aktywności polityczno-społecznej, związane są również z gospodarką. W Polsce zaczęły powstawać zespoły rolników mające na celu poprawę pozycji konkurencyjnej producentów rolnych. Dotychczas najczęściej takich zespołów powstało w branży sadowniczej, mleczarskiej i mięsnej. Wśród ich uczestników zaledwie co dziesiąta osoba to kobieta.

⁷Gawrońska-Nowak B., Jura J., Zarzycka A., 2003, op.cit. s. 15–16.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych badań wynikają następujące wnioski:

- Najwyższe bezrobocie notuje się na wsi w grupie ludności nie posiadającej gospodarstw. Są to byli pracownicy zlikwidowanego sektora państwowych gospodarstw rolnych. Problem jest szczególnie nasilony w regionach Polski zachodniej i północnej, gdzie przed zmianą ustroju skoncentrowana była własność państwowa w rolnictwie. W latach 1997–2003 stopa bezrobocia ludności wiejskiej wzrosła prawie dwukrotnie, osiągając wielkość 17,2%, przy czym była ona wyższa w przypadku kobiet. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż wśród kobiet związanych z gospodarstwem rolnym co ósma nie miała pracy, natomiast wśród kobiet bezrolnych bezrobotna była już co trzecia.
- Wykonując zawód rolniczki, kobieta przeważnie jest partnerem mężczyzny w pracy w gospodarstwie rolnym lub w prowadzeniu rodzinnego przedsiębiorstwa. Praca w gospodarstwie domowym natomiast pozostaje domeną kobiet. W pewnych sytuacjach rodzinnych (wdowieństwo, choroba męża, samotność) kobieta staje się kierownikiem gospodarstwa rolnego.
- Bezrobocie oraz ograniczenia wydatków na cele socjalne mają wpływ na poziom dochodów rodzin i na sytuację kobiet. Coraz większa liczba kobiet odczuwa pogorszenie się warunków pracy i życia. Zjawiska te dotyczą w szczególności kobiety chore, niepełnosprawne, samotne matki, osoby w starszym wieku. Do najsłabszych grup zalicza się także kobiety zamieszkałe w regionach peryferyjnych.
- Część kobiet wiejskich podejmuje działalność gospodarczą na własny rachunek. Taki charakter pracy jest atrakcyjny, pozwala bowiem godzić obowiązki zawodowe z pracą w domu i wychowaniem dzieci. Łączenie pracy w gospodarstwie rolnym z pracą pozarolniczą umożliwia prowadzenie mniej dochodowych gospodarstw i zapobiega wyludnianiu się rolniczych regionów, a tym samym ekonomicznej i społecznej ich degradacji. Najbardziej trwałą i żywotną dziedziną działalności kobiet jest handel. Połowa kobiet zajmujących się handlem prowadzi sklepy spożywczo-przemysłowe.
- W 2003 r., w przypadku przedsiębiorstw prowadzonych przez kobiety na terenie gmin wiejskich, tylko w co trzecim zwiększono liczbę pracowników, a w 3 na 10 firm rozmiary zatrudnienia nie zmieniły się. W znacznej liczbie przypadków zostali zwolnieni wszyscy pracownicy najemni i są to obecnie firmy jednoosobowe.

- Na terenie gmin wiejskich głównymi przyczynami zaniechania prowadzenia firmy są nieopłacalność działalności oraz brak popytu na dobra i usługi oferowane przez firmy.
- W latach 1996–2002 w relacji do średniej krajowej płacy w gospodarce narodowej nastąpił znaczny spadek dochodów w badanych firmach. W 1996 r. prawie połowa badanych przedsiębiorczyń deklarowała dochody wyższe od średniego wynagrodzenia w gospodarce narodowej, natomiast w 2002 r. była to już tylko co piąta kobieta.
- W opinii właścicielek małych firm najważniejszą barierą prowadzenia działalności i rozwoju firmy są wysokie obciążenia fiskalne, a więc składki ZUS i stawki podatkowe. Na kolejnych miejscach wymieniano rosnące trudności ze zbytem towarów i usług, zazdrość środowiska oraz niesolidność kontrahentów, małą dostępność doradztwa i edukacji gospodarczej, niski poziom infrastruktury oraz przestarzały sprzęt. Na wymienione bariery działalności częściej wskazywały kobiety, które prowadziły działalność gospodarczą w gminach wiejskich. Porównując bariery rozwoju przedsiębiorczości występujące pięć lat temu należy zaznaczyć, że szczególnie pogorszyły się warunki dla rozwoju przedsiębiorczości w gminach wiejskich.
- W opinii właścicielek badanych firm, w pierwszej kolejności powinny zostać podjęte działania mające na celu ujednoczenie przepisów i obniżenie stawek podatkowych oraz stworzenie odpowiednich ulg dla małych firm. Ważne jest również obniżenie stawek ZUS i zwiększenie dostępności kredytów preferencyjnych dla małych przedsiębiorstw.
- Kobiety na wsi uczestniczą również w przedsięwzięciach społecznych. Jedną z lepiej zorganizowanych organizacji kobiecych są Koła Gospodyń Wiejskich. Zdecydowaną większość członkiń KGW stanowią rolniczki. Rola obywatelska kobiet polega między innymi na ich udziale we władzach lokalnych i regionalnych, jednak wciąż pełnią one niewielką rolę w samorządach gmin, powiatów i w sejmikach wojewódzkich. W gminach wiejskich zaangażowanie kobiet jest mniejsze niż w gminach wiejsko-miejskich. Kobiety na wsi często postrzegają działalność publiczną jako niedostępną dla siebie, głównie z powodu braku wiedzy i wykształcenia.

Literatura

Aktywność Ekonomiczna Ludności Polski – Informacje i Opracowania Statystyczne III kwartał 2002, GUS Warszawa.

GAWROŃSKA-NOWAK B., JURA J., ZARZYCKA A., 2003: Bariery napotkane przez kobiety wiejskie i z małych miejscowości w korzystaniu z przysługujących im praw. Raport – wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Analiz Społeczno-

-Ekonomicznych, Fundacja Naukowa, na zlecenie Sekretariatu Pełnomocnika Rządu ds. Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn.

GRZEBISZ-NOWICKA Z., 1995: Działalność organizacji Kół Gospodyń Wiejskich na rzecz kobiet i ich rodzin. [w:] SAWICKA J. (red.), 1995: Kobieta wiejska w Polsce – rodzina, praca, gospodarstwo. FAPA, Warszawa, s. 148.

KACZKOWSKA R., CYPEL E., KRAWIECKA L., KURSA L., NOWICKA G., MAJ A., SZEFLER S., BURAK G., RYCHLIK E., 2002: Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. Departament Statystyki Rolnictwa i Środowiska, Departament Statystyki Społecznej GUS, Warszawa 2003. [w:] Internet: www.stat.gov.pl

Roczniki Statystyczne GUS 1998, 2002

SAWICKA J., 1998 (red.): Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości. Tom I i II: Społeczno-kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

The Assessment of Changes of the Situation of Women on rural labor market in Poland in the years 1996–2003

Abstract

The aim of the paper is the assessment of the situation of women on rural labor market in Poland. The highest rate of unemployment is noticed in the rural areas within the group of not possessing farms and it is higher especially in women's case. More and more women complain that the conditions of work and life are getting worse. Some of them undertake their own business. Such a work allows them to cope with housework and growing up children. The trade is the most constant field of the women's activity. However, there are still numerous barriers of running the enterprises. The rural women also participate in social life, i.e. Village Housewives Organizations, but they still are a small part of employed in public administration.